

УДК 343.1(477)

В.М. ЩЕНКО, канд. юрид. наук, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Ключові слова: кримінально-процесуальна форма, кримінально-процесуальне доказування, англійський та американський кримінальні процеси, стандарти кримінально-процесуального доказування, класифікація стандартів кримінально-процесуального доказування

Теорія та практика здійснення кримінально-процесуального доказування, в цілому, постійно перебуває у сфері уваги вчених-процесуалістів і практичних працівників правоохоронних і судових органів [1-4]. Така заінтересованість зазначеною тематикою аж ніяк не випадкова. Вона обумовлюється як важливістю найбільш повного вирішення даної проблеми на законодавчому, науковому та практичному рівнях, так і необхідністю переосмислення різних аспектів доказування в період реформування кримінально-процесуального законодавства та прийняття нового КПК України, які будуть супроводжуватися переоцінкою концептуальних положень науки кримінального процесу - цілей, принципів, стадій, кримінально-процесуальних інститутів, отже, самої сутності та характеру кримінального судочинства [5].

Окремі проблеми диференціації кримінально-процесуальної форми та доказування, дослідження поняття «стандарт доказування» та їх класифікації були предметом наукових уподобань як іноземних, так і вітчизняних вчених: А.Р. Белкіна, Ю.М. Грошевого, В.В. Золотих, Л.Д. Кокорева, М.П. Куз-

нецова, О.М. Ларіна, О.В. Ленського, М.М. Михеєнка, О.В. Смірнова, С.М. Стахівського, Т.В. Трубнікова, Ф.М. Фаткулліна, В.П. Шибіко, Ю.К. Якимовича. Однак, слід зазначити, що у наукових роботах вказаних вчених диференціація процесуальної форми не розглядалася як системоутворююча складова для розробки відповідних стандартів кримінально-процесуального доказування. Власне, «стандарт доказування», як правовий інститут, розглядався за відповідними положеннями англійської та американської доктрини кримінального процесу щодо достатнього ступеню ймовірності знання при прийнятті рішення суддею по кримінальній справі. Такий науковий підхід минулого і обумовив необхідність більш детального розгляду зазначеної теми.

Ціллю статті є обґрунтування необхідності формування та впровадження у нове кримінально-процесуальне законодавство стандартів доказування та дослідження факторів впливу на такі наукові та правозастосовчі процеси. Новизна роботи полягає у формулюванні, з врахуванням існуючого наукового надбання у вітчизняній кримінально-процесуальній науці, поняття стандартів доказування, їх змісту та класифікації.

Визначальну роль у формуванні та практичній реалізації нової кримінально-процесуальної процедури відіграє кримінально-процесуальна політика держави як частина її загальної правової політики. Кримінально-процесуальну політику в сучасний період неправильно було би розглядати у вигляді певного застиглого набору цілей і основних напрямків законотворчої та правозастосовчої діяльності. Конкретний зміст політики не може довгий час залишатися незмінним, інакше він не буде відбивати реальне положення справ у суспільстві та державі, не буде сприяти удосконаленню кримінально-процесуальних методів боротьби зі злочинністю. Звичайно, варто враховувати, що різні напрямки правової політики та її складової

частини – кримінально-процесуальної політики, реалізуються різними засобами, способами. На нашу думку, сучасна кримінально-процесуальна політика характеризується наступними найбільш істотними рисами: гуманізація кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування (впровадження нових гарантій дотримання прав і свобод особи при здійсненні процедури); забезпечення законності та соціальної справедливості при застосуванні кримінально-процесуального закону; зміцнення судової влади, підвищення незалежності, авторитету та ролі органів розслідування й прокуратури; використання загальнолюдських цінностей, досягнень світової цивілізації в кримінальному процесі. Звідси випливає необхідність розробки нової парадигми кримінально-процесуального доказування.

Нова кримінально-процесуальна політика не повинна будуватися за принципом повного заперечення, «руйнування» усього попереднього державного, суспільного та наукового надбання. Багато положень колишньої кримінально-процесуальної політики та розробок у галузевій науці, якщо їх наповнити сучасним реальним змістом, втілити в життя, безсумнівно, послужать прогресу правової боротьби зі злочинністю. Природа та поняття доказування, певною мірою, визначені науково-методологічними розробками вчених-процесуалістів минулих років [6-9]. На наш погляд, наступні положення, з деяким уточненням, можна прийняти і для наповнення змісту нової концепції доказування як серцевини кримінального процесу України. Кримінально-процесуальне доказування – це складний і безперервний процес, що охоплює всі стадії кримінального судочинства. У ньому вироблені багатовіковим загальнолюдським досвідом гносеологічні прийоми та способи пізнання об'єктивної дійсності повинні сполучатися із установленими кримінально-процесуальним законодавством правилами, які регламентують належне ви-

рішення кримінальних справ при забезпеченні суворого дотримання правомірних інтересів суспільства та, відповідно, при дотриманні прав і свобод осіб, які приймають участь у кримінальному судочинстві в тій або іншій якості.

Кримінально-процесуальне доказування має гносеологічний характер і, з одного боку, повинно розглядатися як пізнання події злочину через сформовані по кримінальній справі докази [4, 10]. З іншого боку, за структурою, кримінально-процесуальне доказування представляє собою процесуальну діяльність, спрямовану на висунення тези обвинувачення, інтерпретацію фактів (про нерозривну єдність чуттєво-практичного та гносеологічного доказування говорили на різних етапах становлення кримінально-процесуальної науки [2], формування доказів (яке крім збирання, на нашу думку, містить у собі перевірку фактичних даних і їхню оцінку), а також прийняття на основі доказів законних і обґрунтованих процесуальних рішень.

Вкрай необхідним є переосмислення наукових розробок минулого, багатьох колишніх підходів до вирішення проблем організації кримінального процесу, особливо це стосується диференціації форм кримінального процесу. Диференціація процедури провадження по кримінальній справі у сучасному кримінальному процесі України здійснюється, в основному, в двох напрямках: з одного боку - це встановлення додаткових гарантій забезпечення дотримання та реалізації конституційних прав громадян щодо окремих категорій правопорушників за суб'єктивною ознакою (неповнолітні; особи [11], що страждають психічними або фізичними недоліками [12], або за об'єктивною ознакою (здійснення злочинів, що тягнуть можливість призначення довічного позбавлення волі та таке інше); з іншого боку - це спрощення деяких процесуальних форм для справ про неінтенсивні злочини, які не представляють великої суспільної небезпеки (у справах приватного обвину-

вачення, у протокольній формі досудової підготовки матеріалів справи [13, 14].

Науковий погляд на злочинність як на систему злочинів, що поділяються на категорії залежно від ступеня інтенсивності злочинного посягання, повинен обумовити реформування системи органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю. Більш інтенсивному злочину повинно відповідати більш інтенсивне реагування державних органів, і, природно, кримінально-процесуальне законодавство повинно містити регламентацію діяльності правоохоронних органів і підрозділів, покликаних реагувати як на прості, так і на інтенсивні та особливо інтенсивні злочини, причому зростання ступеня інтенсивності злочинів має визначати підвищення рівня компетенції органу розслідування та розширення кола засобів і методів, якими цей орган вправі користуватися.

Вищевикладене, з урахуванням існування криміналістичних методик розкриття конкретних видів злочинів, обумовлює можливість і необхідність розробки стандартів кримінально-процесуального доказування у залежності від виду процесуального порядку, особливостей суб'єктного складу розслідування та розгляду кримінальної справи, нормативно-встановлених критеріїв достатності сукупності доказів (визначення достатнього ступеню імовірності вивідного знання), а також правил допустимості доказів прямо залежних від способу та характеру проведення процесуальної (а в окремих випадках непроцесуальної) дії.

Поняття «стандарт доказування» використовується в англійському та американському кримінальному процесі як правило оцінки сукупності доказів і формування підсумкового знання, відповідно до якого суддя постановляє рішення у справі [15]. Він є засобом встановлення факту того, чи змогли сторони успішно виконати покладений на них тягар доказування. Як методологічний підхід до встановлення фактів, стандарт доказуван-

ня впливає з якісного рівня імовірності знань. Не вважаючи досяжною об'єктивну істину в кримінальних справах, у суді оперують поданими різними щодо доказової сили фактичними даними. Так з'явилися формули про відсутність розумних сумнівів і перевагу ймовірностей, що й наповнили зміст стандартів доказування.

Кримінальний процес зазначених країн орієнтовано на усунення соціального конфлікту. Доказування в ньому, як і в українському кримінальному процесі, являє собою процесуальну діяльність через яку досягається мета кримінального судочинства, а процесуальні правила допомагають у формуванні переконання суду щодо правильності висновків по кримінальній справі [16-18]. Змагальна форма завданнями сторін у доказуванні визначає переконання суду щодо меншої обґрунтованості наданих супротивником доказів, у зв'язку з чим, як висновок, вони викликають меншу довіру у суду, ніж докази, надані іншою стороною.

У англійському та американському кримінальному процесі вирізняють два стандарти: звичайний та особливий. Звичайний стандарт доказування, це проста рівновага імовірності, а особливий стандарт полягає в необхідності встановлення такої події, знання про яку будуть лежати «за межами розумних сумнівів». Гнучкість стандарту доказування, проявляється у можливості вибору його застосування за критеріями тяжкості злочину й особливостей формування та доказування обвинувачення. Таким чином, вибір звичайного або особливого стандарту доказування забезпечує найбільш оптимальні підходи до оперування доказовим матеріалом [15].

За останнє десятиліття в Україні відбулися корінні зміни. Помінялися вектори економічного, політичного та соціального розвитку. У зв'язку з цим зрозуміла спроба перегляду змісту та засобів здійснення кримінально-процесуальних процедур. У якому розумінні доцільно й припустимо вживати те-

рмін «стандарт доказування» в українському процесуальному праві у науковій літературі однозначної відповіді немає. Термін «стандарт» має кілька значень: по-перше, це зразок, якому повинно щось відповідати, задовольняти що-небудь за своїми ознаками, властивостями [19]; по-друге, це шаблонне, трафаретне, що не містить у собі нічого творчого [20].

У національному кримінальному процесі «стандарт доказування», на наш погляд, має визначати відповідну модель процесуального доказування і не бути тільки критерієм оцінки доказів, як прийнято вважати в країнах загального права. У такому сенсі стандарт доказування за зовнішнім проявом буде збігатися з поняттям «кримінально-процесуальна форма», а розробка його поняття та формування різновидів стане методологічним підґрунтям для диференціації кримінально-процесуальної форми.

Основу формування стандартів доказування мають становити процесуальні принципи. Кожний із цих принципів повинен мати системоутворююче значення для розуміння процесуальних прав і обов'язків учасників кримінального процесу. Однак, не слід ототожнювати стандарти доказування із принципами кримінального процесу, тому, що сама категорія «стандарт доказування» дозволяє розглядати мету та завдання процесуального доказування, принципи кримінального процесу, права й обов'язки учасників процесу в області доказування, як взаємозалежні елементи, що визначають сутність і зміст конкретної моделі кримінального процесу чи процесуальної форми провадження по розслідуванню та розгляду певної класифікаційної групи злочинів.

Доцільним було би також розглянути можливість наповнення змісту стандарту доказування особливостями формування доказів з урахуванням використання різноманітних логічних і психологічних прийомів; специфікою обґрунтування переконливості тези захисту

або обвинувачення в суді; правилами розподілу тягаря доказування на досудових і судових стадіях; а також тактико-методологічним характером розслідування та вирішення кримінальних справ певної видової групи злочинів. З урахуванням мети здійснення відповідного процесуального порядку необхідним є у стандарті й закріплення правил оцінки доказів. Однак, такий стандарт оцінки доказів не може зводитися до формулювання правила про сукупність положень, наявність яких у сумі гарантовано дає шуканий результат - підсумкове процесуальне рішення.

Класифікувати стандарти кримінально-процесуального доказування можна за різними підставами:

1. За задачами кримінально-процесуального доказування (усунення соціального конфлікту, чи забезпечення невідворотності кримінального покарання за вчинений злочин): на стандарти приватно-позовних, приватно-публічних і публічно-позовних порядків.

2. За ступенем тяжкості (інтенсивністю) вчиненого злочину: на стандарти спрощених, звичайних і спеціальних процедур провадження по кримінальній справі. Доречно сказати, що у боротьбі з більш тяжкими злочинами допустимо застосування як засобів розкриття та розслідування злочинів негласних оперативно-розшукових заходів.

3. За способами формування доказів і критеріями їх допустимості: на стандарти відкритого та обмежено-відкритого доказування. Обмежено-відкрите доказування повинно допускатися у тих процедурах, коли розслідування злочину, поряд з іншими способами, відбувається шляхом проведення негласних слідчих дій.

4. За тягарем доказування та правилами оцінки доказів: на стандарти «усунення розумних сумнівів»; «доведеності винуватості особи у вчиненні злочину»; та «встановлення об'єктивної істини».

Наведені класифікації не є вичерпними та при додатковому науковому осмисленні про-

блематики можуть бути змінені та доповнені.

Таким чином, при розробці нового й удосконаленні чинного кримінально-процесуального законодавства для встановлення адекватності цілей, форм і методів доказування тим вимогам, що можуть забезпечити ефективне здійснення розслідування кримінальної справи та її вирішення по суті, доцільно створити, використовуючи категорію «стандарт доказування», теоретичні моделі доказування з подальшим їх впровадженням у законодавство України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астапенко О. Поняття кримінально-процесуального доказування і його структурні елементи / О. Астапенко // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - № 5. - С. 155-158.
2. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. - К. : КНТ, 2006. - 272с.
3. Бочаров Д. Теорія доказового права на етапі становлення / Д. Бочаров // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - № 10. - С. 184.
4. Прилуцький П. В. Доказування як засіб пізнання об'єктивної дійсності в кримінальному процесі / П. В. Прилуцький // Вісник Запорізьк. нац. ун-ту. Юридичні науки. - 2006. - № 2. - С. 185-190.
5. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров. - Тула : Автограф, 2000. - 464 с.
6. Глинська Н. В. Проблема істини як мета доказування в сучасному кримінальному процесі / Н. В. Глинська // Питання боротьби зі злочинністю. - 2006. - Вип. 12. - С. 123-131.
7. Кокорев Л. Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. - Воронеж, 1995. - 272 с.
8. Кірмач Л. А. Доказування як метод пізнання в процесі розслідування злочинів: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Кірмач Людмила Антонівна, 2004. - 198 с.
9. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. - М. : Юрид. лит., 1973. - 734 с.
10. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. - К. : Вища школа, 1984. - 134 с.
11. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Карпенко Михайло Олегович ; НЮАУ. - Х., 2004. - 182 с.
12. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру : монографія / С. Л. Шаренко. - Х. : Право, 2002. - 208 с.
13. П'ятакова О. П. Проблеми кримінально-процесуального доказування // Формування громадянського суспільства та правової держави в контексті європейської інтеграції : тези доп. наук.-практ. конф. / О. П. П'ятакова (Київ, 21-22 квіт. 2006 р.) Ч. II. - К. : Київськ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. - С. 104-106.
14. Филин Д. В. Теория и практика протокольной формы досудебной подготовки материалов: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Филин Дмитрий Витальевич. - Х., 1990. - 238 с.
15. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США / И. В. Решетникова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : Городец, 1999. - 216 с.
16. Савицький Д. О. Особливості доказування у справах з протокольною формою судової підготовки матеріалів у стадії судового розгляду / Д. О. Савицький // Підприємництво, господарство і право. - 2008. - № 1. - С. 115-119.
17. Орлов Ю. К. Проблемы истины в уголовном процессе / Ю. К. Орлов // Государство и право. - 2007. - № 3. - С. 50-56.

18. Чучукало О. Встановлення істини як мета доказування / О. Чучукало // Право України. - 2006. - № 1. - С. 57-60.

19. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. –

М. : Азъ Ltd, 1992. – 1788 с.

20. Большой толковый словарь иностранных слов / под ред. М. А. Надель-Червинской. – Т. 3. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 1146 с.

Ищенко В. М. Перспективи формування стандартів доказування у сучасному кримінальному процесі України / В. М. Іщенко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 302–307 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ivmkrp.pdf>

Розглядаються методологічні основи розробки нової концепції кримінально-процесуального доказування, еволюція теоретико-правової думки щодо природи та сутності кримінально-процесуального доказування, теоретико-методологічні фактори впливу на розробку стандартів кримінально-процесуального доказування, поняття та класифікація стандартів кримінально-процесуального доказування, а також система стандартів і її ознаки. Аргументується теза, що правова система України визначається змістом кримінально-процесуальної політики держави, у зв'язку із чим неприпустимим є імплементація на Україні кримінально-процесуальних процедур за структурою, змістом, цілями та завданням які не відповідають особливостям розвитку українського соціуму.

Ищенко В.Н. Перспективы формирования стандартов доказывания в современном уголовном процессе Украины

Рассматриваются методологические основы разработки новой концепции уголовно-процессуального доказывания, эволюция теоретико-правовой мысли относительно природы и сущности уголовно-процессуального доказывания, теоретико-методологические факторы влияния на разработку стандартов уголовно-процессуального доказывания, понятие и классификация стандартов уголовно-процессуального доказывания, а также система стандартов и ее признака. Аргументируется тезис, что правовая система Украины определяется содержанием уголовно-процессуальной политики государства, в связи с чем является недопустимым имплементация в Украине уголовно-процессуальных процедур по структуре, содержанием, целям и задачам, не отвечающим особенностям развития украинского социума.

Ischenko V.N. The Prospects of the Shaping Standard Proving in Modern Criminal Process of the Ukraine

Methodological bases of the development to new concept criminal-procedural proving, evolution theorist-legal thoughts for natures and essence criminal-procedural proving, theoretic-methodological factors of the influence upon development standard criminal-procedure proving, notion and categorization standard criminal-procedural proving, as well as system standard and its sign are considered. It is argued thesis that legal system of the Ukraine is defined by contents criminal-procedural politicians state, in connection with than inadmissible there is implementation on Ukraine criminal-procedural of the procedures for structure, contents, purpose and problem which do not answer the particularity of the development Ukrainian society.